

SZEMLE

Földrajzi Értesítő XL. évf. 1991. 1-2. füzet, pp. 165-173.

Hagyományos és új irányzatok az ír földrajztudományban

LÓCZY DÉNES

Az Ír Köztársaság — az Egyesült Királyság „árnyékában” — meglehetősen periferiális helyet foglal el Európában. Magán az Egyesült Királyságon belül is az északír országrészben működő kutatók — a kedvező munkakörülmények ellenére — elszigetelt helyzetben érezhetik magukat. A híradásokban gyakran túldramatizált politikai feszültség sokakat elriaszt attól, hogy Észak-Írországban folytassanak tudományos munkát.

Az Ír Köztársaság tudományos élete számára előnyös változásokat hozott az Európai Gazdasági Közösséghez való csatlakozás (1973). Olyan programokat indítottak el, amelyek célja, hogy elősegítsék az ország mezőgazdaságának, iparának, infrastruktúrájának felzárkózását a Közösség többi tagállamának szintjére. A tudományos kutatásban ez gyakran azt jelenti, hogy az Ír-sziget D-i háromnegyedén működő intézmények sokkal könnyebben létesítenek kapcsolatokat a „kontinenssel”, nemzetközi forrásokból magasabb összegű kutatási támogatásokra számíthatnak, mint északír társaik, akiknek költségvetését egyébként is jelentősen megnyírálta a thatcher-i represszív pénzügyi irányítás.

Két rövid tanulmányút keretében (1982-ben Észak-Írországban, 1990-ben pedig az Ír Köztársaságban jártam) bepillantottam az Ír-sziget mindkét országában folyó földrajzi kutatásokba. A helyszínen szerzett tapasztalatok alapján — az ír földrajz fejlődésével foglalkozó munkák tanulmányozásával kiegészítve — átfogó képet szeretnék nyújtani az ír természetföldrajzi kutatásokról, de röviden érintem a humángéográfiai témaköröket is. Be szeretném mutatni, milyen áramlatok kialakulását segítették elő a „Smaragdözdöld Sziget” földrajzi viszonyai.

1985 óta valamit javult a két ír kormány közötti politikai viszony, a tudományos együttműködést pedig már régóta az egész szigetre kiterjedő hatáskörrel szervezi az Ír Királyi Tudományos Akadémia, célszerű tehát az ír földrajzba az északír kutatásokat is belefoglalni. (Legyünk derűlátók és tartsuk szem előtt a német példát!)

Történeti áttekintés

A múlt század közepéig mindössze egyetlen egyetem működött az Ír-szigeten, az I. Erzsébet idején, 1592-ben alapított Trinity College. 1845-ben hozták létre Belfastban a Queen's College-t, amely nevében Viktória királynőre utal. A belfasti egyetem kezdettől fogva részlegeket működtetett a sziget Ny-i részének (a történelmi Connacht tartománynak központjában, Galway-ban, valamint a D-i Munster székvárosában, Corkban. Amikor az Ír Köztársaság 1922-ben függetlenné vált, az utóbbi intézmények az 1908-as alapítású Ír Nemzeti Egyetemhez (National University of Ireland) csatlakoztak.

A századunk elején még csupán szórványosan létező földrajzi kutatás és oktatás összehangolására igen megkésve — csak 1934-ben, 104 évvel a brit Királyi Földrajzi Társaság létrejötte után — alakult meg Írország Földrajzi Társasága (HERRIES DAVIES, G.L. szerk. 1984). (Emlékezzünk arra, hogy ekkor már a Magyar Földrajzi Társaság is 62 éves volt!) Alapítói között geográfusokon kívül geológusok, botanikusok, térképészek és közgazdászok is voltak, ami jól érzékelteti, mennyire átfogó tudománynak tartották akkoriban a földrajzot.

Az ír föld a terepi kutatások olyan lehetőségeit kínálta, amelyek sok angol tudóst csábítottak át az Ír-tenger másik partjára. Közöttük volt T.W. FREEMAN (1908-1988), aki földhasználat-térképezési programot indított, valamint a brit földrajz történetének krónikásaként is hírnevet szerzett magának. Kis taglétszáma ellenére Írország Földrajzi Társasága fontos szerepet töltött be mint tudományos fórum, a mi vándorgyűléseinkhez hasonló terepbejárások szervezője, valamint az *Irish Geography* c., negyedévente-félévente megjelenő szakfolyóirat kiadója. 1984-ben a folyóiratával azonos című kötetben foglalták össze a szigetországi földrajztudomány félévszázad alatt elért eredményeit (HERRIES-DAVIES, G.L. szerk. 1984). (Innen származnak a jelen áttekintésnek is a különböző témakörű tanulmányok számarányára, ill. a kutatási irányok értékelésére vonatkozó megállapításai.)

Az említett kötetben a geomorfológia fejlődéséről M.B. THORP, a negyedekutatásról C.A. LEWIS, a talajföldrajzról és biogeográfiáról J.G. CRUICKSHANK, a történeti földrajzról R.H. BUCHANAN és T.J. HUG-

HES, az ír helynevek kutatásáról B.S. MAC AODHA, a városok társadalomföldrajzáról D.G. PRINGLE, a falusi térségek társadalomföldrajzáról W.J. SMYTH, a gazdaságföldrajzi vizsgálatokról P. BREATHNACH, a regionális kutatásokról A.A. HORNER, az ír térképészet eredményeiről pedig J.H. ANDREWS számolt be.

Századunk első évtizedeiben több egyetemen megindult a földrajz oktatása, de ez akkoriban a geológia tanárainak feladata volt. A belfásti Queen's University volt az első, ahol (már 1928-ban) Földrajzi Tanszék alakult. Ennek vezetője 1945-ben E.E. EVANS professzor (1905-1989) lett, aki az ír táj és ember kapcsolatának vitathatatlanul legjobb ismerője. Az ötvenes évektől neveztek ki geográfus előadókat az Ír Nemzeti Egyetemhez tartozó University College-okra, a dublinira 1950-ben (itt 1960-ban jött létre önálló tanszék T. JONES HUGHES vezetésével), a corkira 1950-ben, a galway-ire pedig 1962-ben (GLASSOCK, R.E. 1968 összeállítása szerint). T.W. FREEMAN már 1936-tól főállású oktató volt a Dublini Egyetemhez tartozó Trinity College-ban, ahol 1966-ban, J.P. HAUGHTON irányításával alakult meg a Földrajzi Tanszék. Politikai megfontolások is szerepet játszottak abban, hogy egy jelentéktelen kisvárosban, Coleraine-ben született meg Észak-Írország második egyeteme, a New University of Ulster, amely 1968-tól rendelkezik geográfiai tanszékkel. (Ezt a tanszékét tragikus esemény sújtotta 1989 január 8-án, amikor a közép-angliai repülőgép-szerencsétlenségben vezetője, B.W. LANGLANDS [1928-1989] és egyik fiatal oktatója, J. COWARD [1950-1989] életét veszítette.)

Amikor 1978-ban a Dublin közelében fekvő Maynooth Szent Patrikról elnevezett egyetemén is katedrát kapott a földrajz, kialakultak az ír földrajzi kutatás és felsőfokú oktatás intézményes keretei (1. ábra). Megjegyzendő, hogy sok, a földrajzi környezettel kapcsolatos kutatás az egyetemek környezettudományi tanszékein, ill. az Ír Királyi Akadémia (Royal Irish Academy) irányításával folyik.

Természetföldrajzi kutatások

1. Geomorfológia

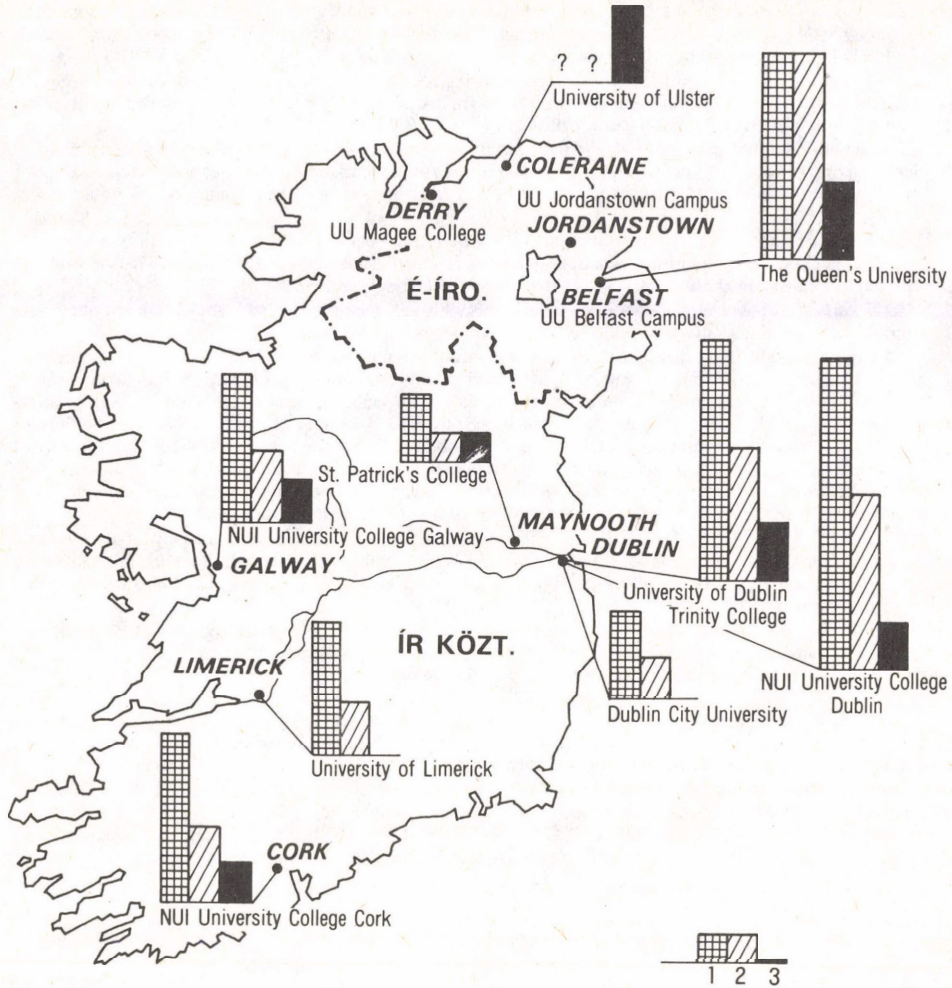
Az Ír-sziget változatos felszínformái már a geomorfológia „őskorában” vonzották a kutatókat, akik akkoriban természetesen főleg Nagy-Britanniából érkeztek. Az ír föld kutatása több olyan eredménnyel járt, amelyek mérföldkőnek számítanak a brit geomorfológiában is (WERRITTY, A. 1989). J.B. JUKES a völgyek formálódásának tanulmányozására érkezett Írország D-i részére. Terepi tapasztalatai alapján határozottan cáfolja (JUKES, J.B. 1862), hogy a Kerry és Cork grófságokban gyakori ria öblök tengeri eredetűek lennének. Kimutatja, hogy ezek tulajdonképpen a földtani szerkezet meghatározta irányok mentén kifejlődött, később a tenger szintje alá került folyóvölgyek. Eredményeivel nagyban hozzájárult a fluviális felszínfejlődési irányzat újjáélesztéséhez, amely DAVIS folyóvízi eróziós elméletében csúcsosodott ki. (Kortársi beszámolók megjegyzik, hogy JUKES a terepmunka során mennyire alkalmazkodott a helyi szokásokhoz, életmódjában szinte ír-ré vált — halálát is egy ír kocsmában történt baleset okozta.)

Írország területének egyharmadán, a központi alföld döntő részén idős (főleg karbon idoszaki) mészkőösszletek bukkannak felszínre, ill. helyezkednek el a glaciális üledéktakaró alatt. A nyílt karsztok kis területű aránya miatt a sziget felszíni karsztformákban nem túlzottan gazdag, ismerünk viszont olyan formákat, amelyeket Írországban irtak le először, ezért a szakirodalomba is kelta néven vonultak be, legszebb, vagy a világon egyetlen előfordulásuk ott található. Ezek közé tartoznak azok a poljeszerű, elnyúlt, lapos fenekű, időszakosan vízzel kitöltött mélyedések, amelyeket *turlough*-nak (kiejtése: törloh) neveznek. (Az ír szó tulajdonképpen a bennük kialakuló időszakos tavakat jelöli: tuar lough = száraz tó.) Jellegzetesek a Clare grófságbeli Burren vidék alacsony, ördögszántásos mészkőfennsíkjai, amelyek angol neve *limestone pavement*.

Mindezek alapján nem meglepő, hogy az ír geomorfológiai irodalom jó egyharmada a *karsztjelenségekkel* foglalkozik. Korábban elsősorban a barlangok iránt nyilvánult meg nagy nemzetközi érdeklődés (TRATMAN, E.K. 1969). A terepi kutatások eredményeképpen két, egymással szemben álló barlang-keletkezési magyarázat terjedt el: a glaciális szakaszokban felszálló vizek, a posztglaciálisban a leszivárgó csapadékvizek oldhattak ki üregeket.

A sajátosan ír turlough-ok és egyéb zárt mélyedések kutatása mellett a 60-as évektől egyre több tanulmány foglalkozik a Burren karmezőinek kialakulásával, a karrók korróziós fejlődésének sebességével. Örvedetes jelenség a karsztmorfológiai tárgyú értekezések szaporodása, valamint a karsztformák elterjedésének felmérésére, morfológiai, üledékföldtani tulajdonságaik, növényzetrel való borítottságuk matematikai-statisztikai feldolgozására irányuló törekvés (COXON, C.E. 1987).

Szigetországról lévén szó, nem kíván különösebb indokolást, hogy miért a *tengerpartok geomorfológiája* a második legkedveltebb kutatási területe az ír kollégáknak. Az É-i partokon az Oriás Újja világhírű természeti látványosság, de semmivel sem maradnak el mögötte Moher szikláinak a sziget Ny-i partján, amelyek csillámos homokkőből állnak és teljesen függőlegesen 180 m magasra emelkednek ki a tengerből. A meredek partokat a folyók tölcésértorkolatai környékén fenyves partok szakítják meg.

1. ábra. A földrajzi kutatás intézményei (egyetemi tanszékek) Írországban, 1988. - 1 = a hallgatók száma (1 egység = 1000 fő); 2 = az oktatók száma (1 egység = 100 fő); 3 = a földrajz tanszék kutatóinak száma (1 egység = 1 fő);
NUI = National University of Ireland; UU = University of Ulster

Institutions for geographical research (university departments) in Ireland, 1988. - 1 = number of students (1 unit = 1000 people); 2 = number of teaching staff (1 unit = 100 people); 3 = number of researchers at geography departments (1 unit = 1 researcher)

A 60-as évek Írországban is a negyedidőszaki partvonalak rekonstruálásának, a szinlők tanulmányozásának fénykora volt (ORME, A.R. 1966). A 70-es években virágzott fel a homokpartok, turzások, parti lapályok és lagúnák közötti üledékáthalmazó folyamatok kutatása, ami a 80-as években kiegészült a parti áramlási cellák mozgásainak számítógépes szimulálásával (LOWRY, P.—CARTER, R.W.G. 1982).

A vizsgálatok során viszonylag kevés olyan partszakaszt találtak, amely az atlanti fázisnál idősebb lenne. Ebben a még meleg klímaszakaszban következett be az a tengerelnyomulás, amely során kialakultak a glaciális eredetű, durvább üledékeket turzásokba rendező áramlások. Az áramlások helyi módosulásai miatt — amelyeknek egyaránt lehet oka a part alakja és az emberi beavatkozás — a turzásépülésre lokális modelleket kellett kidolgozni.

A 70-es években — a formák és folyamatok kutatása mellett — az ír Környezet- és Természetvédelmi Minisztérium, az An Foras Forbartha kezdeményezésére egyre inkább kezd divatba jönni a homokpartok természeti értékeit átfogóan feltáró, megőrzésüket előmozdító kutatási irány (QUINN, A.M. 1977).

Érdekes módon sokkal kevesebb figyelmet szenteltek eddig a sziklás partok fejlődésének és formáinak. Földtani szempontból viszont részletesebben elemezték őket, sőt a geológusok azzal is hozzájárultak a felszínalaktani ismeretek gyarapodásához, hogy a partokon túllépve a tengerfenék felépítését és formakincsét is feltárták. Az Ír-tenger aljzatának geológiai viszonyairól több átfogó tanulmány jelent meg (KIDSON, C.—TOOLEY, M.J. eds. 1977), újabban pedig környezetvédelmi szempontból is sokan vizsgálták (SWEENEY, J.C. ed. 1989).

A 80-as években a közetmorfológiai kutatásoknak (az ír felszínalaktan másik elhanyagolt ágának) lendületet adott Írország földtani monográfiájának (HOLLAND, C.H. 1981) megjelenése.

Az ír karsztról szerzett ismeretek legnagyobb részét a két dublini egyetem kutatóinak köszönhetjük, a tengerpartok kutatásával viszont a legtöbbet Belfastban és Corkban foglalkoztak.

A belfasti Queen's University Földrajzi Tanszékén néhányan a *mállás* folyamatainak és a lejtős *tömegmozgásoknak* a kutatására szakosodtak. Az Antrim-bazaltfennsík peremén a legmodernebb, automatikus adatrögzítő és -továbbító módszerekkel, átfogó természetföldrajzi szemlélettel vizsgálják a nedves éghajlaton gyakran fellépő csúszásos-folyásos jelenségeket. (Megemlítem, hogy W. Brian WHALLEY és Bernard J. SMITH a különböző építőkövek mállását tanulmányozták a világ legszennyezettebb levegőjű nagyvárosaiban és Budapestet az a kétes dicsőség érte, hogy felvették erre a listára: Intézetünk erkélyének balusztrádján is elhelyeztek néhány kőzetmintát, amelyek elszennyeződését, kémiai elváltozását néhány év elteltével laboratóriumban fogják megállapítani.) Írországban nagy hagyománya van kiterjedt tőzeglápokon előforduló csuszamlások kutatásának is.

A folyókutatás az ír geomorfológia elhanyagolt ága. Az Ír-szigeten nem alakulhattak ki nagy folyórendszerek (a leghosszabb folyó, a Shannon is mindössze 368 km hosszú), az árapály hatása alatt álló folyók tanulmányozása pedig inkább a partmorfológia témakörébe tartozik. A fluvialis geomorfológiánál sokkal kedvezőbb irányzat a vizek gyakorlati szempontú (vízerőforrás, árvízvesztély stb.) kutatása.

A túlnyomórészt idős kőzetekből álló, hosszú lepusztuláson átment ír földön sokat foglalkoztak elegyengetett felszínek kutatásával, de kevesen térképezték elterjedésüket. Elsősorban karsztos mélyedésekben található olyan korrelatív üledékek, amelyekből a harmadidőszaki felszínfejlődés menetére következtetni lehet (MITCHELL, G.F. 1980).

A felszínfejlődés regionális szintézise mindig fontos témakör volt az ír geomorfológiai kutatásoknak, azonban az 1967-es év jelentős választóvonal, ekkor kezd „kiveszni” a tanulmányokból a merev davisai szemlélet, amit a konkrét, empirikus megfigyelésekre épített következtetések váltanak fel.

Ha valamilyen témában nem találunk részletes terepi kutatásokról szóló publikációkat, vázlatos áttekintést kaphatunk róla az *általános geomorfológiai* művekből. Írország geomorfológiáját két monográfia foglalja össze (WHITTO, J.B. 1975; HERRIES DAVIES, G.L.—STEPHENS, N. 1978). Létezik még egy francia nyelvű részleges monográfia is (REFFAY, A. 1972), de ennek hatása az előbbieknél csekélyebb.

2. Negyedkorkutatás

A Lagan folyó tölcscértorkolatában, Belfast környékén R.L. PRAEGER (1865-1953) mutatta ki — az agyagos üledékek fáciesének és faunájuknak tanulmányozásával — a világon először a holocén klímaoptimumot 1892-ben. 1933-ban az ír geológusok egy kis csoportja bizottságot hozott létre a negyedidőszaki problémáinak megoldására. A következő év nyarára meghívták a neves koppenhágai professzort, K. JESSEN, hogy segítkezzen a kutatások elindításában. Az ő tanítványai, A. FARRINGTON (1893-1973), F.M. SYNGE (1923-1983) és G.F. MITCHELL váltak Írországban PRAEGER méltó utódjaivá.

FARRINGTON a Wicklow-hegység jégkori történetének feltárásával kezdte tudományos munkásságát, majd jégkori eredetű szinöket vizsgált. SYNGE először a kolostorromjairól híres Glendalough-völgy felszínalaktani jellemzését készítette el, de figyelme később a jég által felhalmozott és Írországban rendkívüli formagazdagságban előforduló kame-ek, ózok, drumlinek felé fordult. Jelentős eredményeket ért el a negyedidőszaki tengerszint-változások rekonstruálásában is. MITCHELL (1976) — JESSEN pollenvizsgálatait folytatva — szintézist nyújtott a pleisztocén környezeti viszonyokról. Az ő munkássága nyomán vált a Trinity College az írországi negyedkorkutatás legfontosabb műhelyévé. A fentiek természetföldrajzi megközelítésben kutatták a pleisztocént. Meg kell említeni azonban a Queen's University földtanprofesszorának, J.K. CHARLESWORTH-nek (1889-1972) a nevét is, aki szintén behatáron foglalkozott az ír-sziget eljegesedésének történetével.

A politikai helyzet kedvezőtlené válásával magyarázható, hogy a lendületesen induló kutatások a 70-es évek elején megtorpantak, pedig akkortájt kezdtek elterjedni a hagyományos terepi vizsgálatokat, térképezést és

szemcseeloszlási elemzést kiegészítő üledékföldtani és kormeghatározási módszerek. Elektronmikroszkóp alkalmazásával lehetett pl. eldönteni, hogy egyes jégékképződések valóban tartalmaznak-e löszös eredetű anyagot, mint ahogy C.A. LEWIS (1979) feltételezte.

3. Biogeográfia, talajföldrajz

Az ír biogeográfia atyja a már említett R.L. PRAEGER, aki botanikusként először kísérlete meg a vegetáció átfogó jellemzését. Szintén Dublinban működött az állatföldrajz klasszikusa, A.E.J. WENT (1910-1980), aki nem kevesebb mint 54 publikációban tárgyalta a lazac elterjedését Írországból.

A hósi kezdetek óta alaposan megváltozott a biogeográfia tárgyköre: nemzetközi híreik azok a kutatások, amelyek a tőzeglápok ökológiáját vagy a különböző fajoknak a jég visszahúzódása utáni megjelenését tűzték ki célul.

A talajföldrajz csak az elmúlt évtizedben önállósult a biogeográfiától. Egyik irányzata kezdettől fogva szorosan kapcsolódott a negyedkori üledékek és a tőzeglápok kutatásához; azt vizsgálta, hogy milyen talajképződés közben milyen talajok alakultak ki (DOYLE, J.—COLLINS, J.F. 1982). Emellett azonban régebb óta létezik a gyakorlati szempontú talajkutatás, amely a 70-es években mezőgazdasági szempontú földértékeléssé fejlődött (LEE, J.—O'CONNOR, L.J. 1976). Ugyancsak egy-két évtizede szaporodnak azok a tanulmányok, amelyek feltárják, hogyan változtatta meg az évszázados művelés a talajok tulajdonságait.

4. Paleoökológia, kultúrtájkutatás

Az ír táj csak látszólag őrizte meg természetes állapotát, a részletes kutatások mindenütt kimutatták rajta az ember keznyomát. A földművelésre utaló első jelek 5700 évvel ezelőtről származnak.

A kultúrtáj fejlődéstörténetének vizsgálata kivált a biogeográfiából és korszerű módszereket felhasználva talán a legsikeresebb ír témakörévé vált. Legjellegzetesebb alakja, a legolvasmányosabb mű szerzője, a már említett G.F. MITCHELL (1976), igazi természetbúvár: geomorfológus, negyedkorgeológus, botanikus, zoológus, régész. Ő szervezte meg a Trinity College-ban a radiokarbon laboratóriumot. Belfastban az egyetemen 1986-ban Paleoökológiai Központot létesítettek, ahol radiokarbon, dendrokronológiai, palinológiai és antraktómiai vizsgálatokat lehet végezni. Ezekkel a módszerekkel pontosan ki lehet mutatni az ember szerepét (pl. az erdőirtásokat) a környezet átalakulásában.

A paleoökológiai kutatások a vidéki egyetemeken is (pl. Galwayban - O'CONNELL, M. et al. 1988) jelentős eredményekkel büszkélkedhetnek.

5. Éghajlat

Európa partjai közelébe érve az Északi-atlanti-áramlás először az Ír-szigetet érinti, alkalmat kínálva a „tipikus” óceáni éghajlat tanulmányozására. Az Ír Meteorológiai Szolgálat 1937 óta működik, igazán klimatológiai művek mégis csak a 70-es évektől születtek. Először azt kutatták, milyen törvényszerűségeket mutat a csapadékmennyiség csökkenése a Ny-i partoktól (évi 1200 mm) a K-iekig (800 mm) (PERRY, A.H. 1972). A csapadékeloszlást több tanulmány a mezőgazdaság igényei szerint értékeli, kimutatva az éghajlat hatását a természetátlagokra, ill. meghatározva, hogy milyen időjárás kedvez a még ma is gondot okozó burgonyavésznek vagy a különböző állatbetegségeknek.

A 70-es évek végén jelentek meg az első tanulmányok Dublin légszennyezettségéről, ill. a szél mint alternatív energiaforrás hasznosításáról. (Ha már az esős ír éghajlaton a napenergia semmiféle perspektívát nem jelent!)

Emberföldrajz

1. Történeti földrajz

Az ősi kelta hagyományokra rakódó idegen hatások ember és környezet sajátos kapcsolatát hozták létre. A régi korok emberének mindennapi tevékenységén, az általa használt eszközök fejlődésén keresztül közelített a tájhoz az ír múlt legnagyobb kutatója, E.E. EVANS. Kitűnő régészként, néprajzosként értelmezni tudta az egyes kultúrák

anyagi emlékeit a neolitikumtól (EVANS, E.E. 1977) a legutóbbi századokig (1942). A kultúrgeográfusok ma is vitatkoznak elképzeléseiről, amelyeket Írország és az ősi Britannia, ill. a kontinens közötti feltételezett kapcsolatokról hangoztatott.

A történeti földrajzi kutatások egyik áramlata egy-egy korszak kulcskérdéseivel foglalkozik, pl. a viking és normann városalapításokkal, az Erzsébet-kori közigazgatással (ANDREWS, J.H. 1970), a legelő-elkerítésekkel, a mezőgazdaság térszerkezetével, a múlt századi városszerkezettel (JONES-HUGHES, T. 1981), a nagy burgonyavész és éhínség gazdasági-társadalmi hátterével. A másik csoportba pedig azok a tanulmányok, kótetek tartoznak, amelyek valamilyen jelenség, pl. a háromnyomásos gazdálkodás (Írországban „rundale system”-ként emlegetik), a „clachan” nevű ősi településforma vagy a transhumance pásztorkodás fennmaradását, átalakulását taglalják. A történeti földrajz műveléséből természetesen a történészek is kiveszik a részüket.

2. Földrajzi nevek kutatása

Az ír kutatók tisztában vannak azzal, hogy az írásos források megjelenése előtti idők is hallatlanul érdekes földrajzi kérdéseket vetnek fel. A régészekkel való szorosabb együttműködésen kívül az ősi ír helynevek tanulmányozása segíthet a „kelta kód” eloszlásában. Mint minden, a nemzeti fejlődés útjára megkésve lépett nép, az írek is megkülönböztetett tiszteletben részesítik a legtöbbjük által már nem beszélt „anyanyelvet”, a geográfusok közül is sokan (már akiknek a nyelvtudása ezt megengedi) tanulmányozták a régi helynevekben rejlő, természeti vagy társadalmi viszonyokra vonatkozó utalásokat. A jelenleg is ír nyelvű Ny-i partvidékhez, a Gaeltachúhoz legközelebb fekvő Galway-i egyetem szerepe ebben jelentős.

3. Társadalomföldrajz

A városföldrajz ismét egy kevésbé népszerű kutatási terület, amit az magyaráz, hogy Írországban egészen a legutóbbi időkig meglehetősen alacsony volt az urbanizáció szintje. Csak az 50-es évektől kezdtek a geográfusok a városokkal foglalkozni, akkor is inkább csak a kisebbekkel és szinte kizárólag a belfasti egyetemen. A középkori Dublinról később is értékesebb művek jelentek meg (SIMMS, A. 1979), mint az ír főváros mai problémáiról. Végül azonban az „új földrajz” betört Írországra is, egymás után születtek a városok térszerkezetét, a szegregációt bemutató, korszerű matematikai módszereket (elsősorban faktoranalízist) alkalmazó tanulmányok. Tragikus módon a szegregáció Belfastban központi kérdéssé lépett elő (BOAL, F.W. 1981). Ugyanott magas színvonalon kutatják a lakóhellyel kapcsolatos döntéseket, a fogyasztói magatartás földrajzi vetületét, a munkanélküliség, a bűnelkövetés városon belüli eloszlását, az egészségügyi viszonyok eltéréseit.

A faluföldrajzi témakörben született publikációk listája már sokkal hosszabb (legalább 130 tételt tartalmaz). Ezek az értekezések is a történeti földrajzi, a birtokviszonyok, a földhasználat, a társadalmi struktúrák fejlődését bemutató művekből nőttek ki.

A 19. század elején az Ír-szigeten több mint 8 millióan éltek, a század második felében már csak alig több mint 2,5 millióan. A lakosság száma — a viszonylag magas természetes szaporodás ellenére — csak a 70-es években érte el a 3,5 milliót. Az ilyen háttér előtt kibontakozó népeségföldrajzi vizsgálatok feltárták, hogyan válaszolt az ír családi település (a „baile” vagy „townland”) a gazdasági hatásokra, milyen szerepe volt a népesedésben, a falusi települések fejlődésében a katolikus egyháznak, a nacionalista mozgalmaknak stb. (HORNER, A.A.—DAULTREY, S.G. 1980). Írországnak is megvannak a maga „Gyűrűfűi”, elnéptelenedett falvai, ezeket az egyik kutatójuk egy elvesztett kultúra cserapeinek nevezte (MONTAGUE, J. 1972). (Népeségföldrajzra szakosodott a Queen’s University Földtudományi Intézetének jelenlegi vezetője, P.A. COMPTON is, aki már hosszú évek óta építi a magyar és az egyesült királyságbeli geográfusok kapcsolatait.)

Írország ideális terepe a politikai földrajzi vizsgálódásoknak. A különböző politikai erők tömegbázisainak földrajzi elhelyezkedését érdekes tanulmányok igyekeznek feltárni (PARKER, A.J. 1986). Ide kapcsolódnak az iskolarendszer vagy a közigazgatás kérdéseivel foglalkozó művek is (pl. BARRINGTON, T.J. 1980).

4. Gazdaságföldrajz

Az agrár jellegű országban nem meglepő, hogy a gazdaságföldrajzi kutatások nyitánya egy olyan mű volt (FREEMAN, T.W. 1949), amely a mezőgazdasági körzetek jellemzésével foglalkozott. Ebben a témában később olyan kötet született (GILLMOR, D.A. 1977), amely felöleli a mezőgazdasági termelés történeti, társadalmi, környezeti vonatkozásait és a gazdaságok típusainak tárgyalásával zárul. (Újabb magyar kapcsolódásként meg kell említeni, hogy ez a monográfia az Akadémiai Kiadó — ENYEDI GY. által szerkesztett — Geography of World Agriculture c. sorozatában jelent meg.) A mostanában napvilágot látó tanulmányok inkább azzal foglalkoznak, hogyan keresi a helyét az ír mezőgazdaság az Európai Közösségen belül.

Az Ír Köztársaság iparának decentralizációjára irányuló törekvések a 60-as évek elejére datálódnak. Ekkor kaptak nagyobb hangsúlyt az ipartelepítés tényezőit, ágazati kapcsolatokat elemző kutatások, amelyeket elsősorban az Iparfejlesztési Hatóság (IDA) rendelt meg. Az Európai Közösségbe való belépés az iparföldrajzba is új témákat

Térképészet

Csaknem felerészben geográfusok tervezték az ír kartográfia büszkeségének, a Nemzeti Atlasznak (Atlas of Ireland, 1979) a térképlapjait. Az „észak és dél” közötti együttműködés szép eredménye, hogy a 283 lap közül mindössze hét térképen kellett — összehasonlítható adatok hiányában — üresen hagyni Észak-Írország területét.

Amióta P.A. COMPTON (1978) népszámlálási atlasza megjelent, a hasonló kiadványokat már az Ír Köztársaságban is számítógépes módszerrel készítik (HORNER, A.A. et al. 1987). Az atlaszt terjedelmes térkép-magyarázók egészítik ki. Az ír mezőgazdaság térszerkezetéről kapunk átfogó képet a dublini University College geográfusainak másik számítógépes atlaszából (HORNER, A.A. 1984).

A fenti eredmények azonban nem leplezhetik el azokat a nehézségeket, amelyeket az ír természetföldrajzosoknak nap mint nap le kell küzdeniük annak következményeképpen, hogy még ma sem áll rendelkezésükre az egész sziget 1:50 000-es méretarányú, metrikus topográfiai térképe.

Jobb a helyzet a történeti térképek területén: a régi kolostorvárosokról, Dublin városfejlődéséről szép tematikus térképek jelentek meg. Az Ír Királyi Akadémia irányításával évek óta tart az a vállalkozás, amelynek célja a történelmi városok feltérképezése fejlődésük egy jellemző időpontjában.

Újabban a turisták számára olyan térképek is készültek, amelyek egy-egy táj természeti érdekességeit és történelmét egységes keretben, sok illusztrációval mutatják be.

*

Írország természetesen nem nagyhatalom a földrajzban (sem). Úgy vélem, éppen ezért szolgálhat sok tanulsággal számunkra az ír geográfia történetének és helyzetének (akárcsak vázlatos) áttekintése.

IRODALOM

- ANDREWS, J.H. 1970. Geography and government in Elizabethan England. - In: STEPHENS, N.—GLASSCOCK, R.E.: Irish Geographical Studies, Belfast. pp. 178-191.
- Atlas of Ireland 1979. - Royal Irish Academy, Dublin
- BARRINGTON, T.J. 1980. The Irish administrative system. — Dublin
- BOAL, F.W. 1981. Residential segregation and mixing in a situation of ethnic and national conflict. - In: COMPTON, P.A. (ed.): The contemporary population of Ireland and population related issues. Institute of Irish Studies, Queen's University, Belfast
- COMPTON, P.A. 1978. Northern Ireland: a census atlas. — Gill and Macmillan, Dublin
- COXON, C.E. 1987. An examination of the characteristics of turloughs, using multivariate statistical techniques. - Irish Geography, 20. pp. 24-42.
- DOYLE, J.—COLLINS, J.F. 1982. Spatial variability and pedogenic trends in the soils of the Staffan complex. — Irish Journal of Agricultural Research, 21. pp. 171-184.
- EVANS, E.E. 1942. Irish heritage: the landscape, the people and their work. — W. Tempest, Dundalgan Press, Dundalk
- EVANS, E.E. 1977. Prehistoric Ireland. - In: DE BREFFNY, B. (ed.): The Irish world. London. pp. 19-46.
- FREEMAN, T.W. 1949. The agricultural regions and rural population of Ireland. — Bulletin of the Geographical Society of Ireland, 2. pp. 21-30.
- GILLMOR, D.A. 1977. Agriculture in the Republic of Ireland. — Akadémiai Kiadó, Budapest (Geography of World Agriculture, 7.)
- GLASSOCK, R.E. 1968. Geography in the Irish universities, 1967. - Irish Geography, 5. pp. 459-468.
- HERRIES DAVIES, G.L. (ed.) 1984. Irish Geography. The Geographical Society of Ireland Golden Jubilee 1934-1984. — The Geographical Society of Ireland, Dublin
- HERRIES DAVIES, G.L.—STEPHENS, N. 1978. The geomorphology of the British Isles: Ireland. — Methuen and Co., London
- HOLLAND, C.H. (ed.) 1981. A geology of Ireland. — Edinburgh

- HORNER, A.A.—DAULTREY, S.G. 1980. Recent population changes in the Republic of Ireland. — *Area*, 12. pp. 129-135.
- HORNER, A.A.—WALSH, J.A.—HARRINGTON, V.P. 1987. Population in Ireland: a census atlas. — University College, Dublin
- HORNER, A.A.—WALSH, J.A.—WILLIAMS, J.A. 1984. Agriculture in Ireland: a census atlas. — University College, Dublin
- JONES HUGHES, T. 1981. Village and town in mid-nineteenth-century Ireland — *Irish Geography*, 14. pp. 99-106.
- JUKES, J.B. 1862. On the mode of formation of some of the river-valleys in the south of Ireland. — *Quarterly Journal of the Geological Society London*, 18. pp. 378-403.
- KIDSON, C.—TOOLEY, M.J. (eds.) 1977. The Quaternary history of the Irish Sea. — Seel House Press, Liverpool
- LEE, J.—O'CONNOR, L.J. 1976. Sugar beet yields in Ireland with special reference to spatial patterns. - *Irish Journal of Agricultural Research*, 15. pp. 25-37.
- LEWIS, C.A. 1979. Periglacial wedge-casts and patterned ground in the midlands of Ireland. — *Irish Geography*, 12. pp. 10-24.
- LOWRY, P.—CARTER, R.W.G. 1982. Computer simulation of and the delimitation of littoral power cells on the south coast of Co. Wexford. — *Journal of Earth Sciences, Royal Dublin Society* 4. pp. 121-132.
- MITCHELL, G.F. 1976. The Irish landscape. — London
- MITCHELL, G.F. 1980. The search for Tertiary Ireland. *Journal of Earth Sciences, Royal Dublin Society*, 3. pp. 13-34.
- MONTAGUE, J. 1972. The rough field. — Dublin
- O'CONNELL, M.—MOLLOY, K.—BOWLER, M. 1988. Post-glacial landscape evolution in Connemara, western Ireland, with particular reference to woodland history. - In: BIRKS, H.H. et al. (eds.): *The Cultural Landscape: Past, Present and Future*. Cambridge University Press, Cambridge. pp. 267-288.
- ORME, A.R. 1966. Quaternary changes of sea level in Ireland. — *Transactions, Institute of British Geographers*, 39. pp. 127-140.
- PARKER, A.J. 1986. Geography and the Irish electoral system. - *Irish Geography*, 19. pp. 1-14.
- PERRY, A.H. 1972. Spatial and temporal characteristics of Irish precipitation. — *Irish Geography*, 6. pp. 428-442.
- QUINN, A.M. 1977. Sand dunes: formation, erosion, management. - *An Foras Fobartha*, Dublin
- REFFAY, A. 1972. Les montagnes de l'Irlande septentrionale: contribution a la géographie physique de la montagne atlantique. — Grenoble
- SIMMS, A. 1979. Medieval Dublin: a topographical analysis. - *Irish Geography*, 12. pp. 25-41.
- SWEENEY, J.C. (ed.) 1989. *The Irish Sea: a resource at risk*. — Geographical Society of Ireland. Special Publications 3. Maynooth
- TRATMAN, E.K. 1969. *The Caves of North-West Clare, Ireland*. — Newton Abbot
- WERRITTY, A. 1989. History of geomorphology: the United Kingdom. - *Transactions Japanese Geomorphological Union Vol. 10-B*. pp. 217-224.
- WHITTOW, J.B. 1975. *Geology and scenery in Ireland*. - Penguin Books, Harmondsworth

TRADITIONAL AND NEW TRENDS IN IRISH GEOGRAPHY

by D. Lóczy

S u m m a r y

Geographical research in the Republic of Ireland and Northern Ireland benefits from the common language and close links with Great Britain, but also suffers from the location of the island in the 'shadow' of its big neighbour. The geographical setting has ever been influential on the development of trends in research, mostly focused on university departments (Fig. 1).

In physical geography the study of landforms plays a leading role with karst and coastal geomorphology being the most intensively studied fields. Some *karst* features like turloughs are exclusively found in Ireland. While some decades ago most of the papers on karst dealt with the description of caves, today more and more are concerned with karstification processes and the statistical distribution of karst features. On an island it is natural to have advanced *coastal* geomorphological investigations, primarily centred on accumulative forms (beaches, bars, spits) and the coastal material transports producing them. Quaternary deposits and peat-bogs are two broad groups of accumulations favouring the development of *landslides* and bursts. (The extensive bogs are naturally sites of many complex environmental investigations.)

The results of studies directed at *general landscape evolution* are summarized in two comprehensive monographs (WHITTOW, J.B. 1975; HERRIES DAVIES, G.L. and STEPHENS, N. 1978). (Author has to comment here that we still lack such geomorphological text-books for Hungary which could also serve as field-guides for the broad circle of friends of geology and geography.) The history of glaciation and evolution of periglacial landforms on the island have been studied in detail and recently much emphasis is laid on applying modern dating techniques. Modern dating methods also revolutionized another important research area, the study of *cultural landscapes*. Human influence on palaeoecological conditions is now precisely dated for many parts of Ireland. The results are applied in nature conservation.

Human geography is dominated by *historical* investigations supported by the findings of *toponym* studies. (Much can be learned from the Irish in this respect.) In an *agricultural* country the distribution of agricultural activities and rural *social geography* naturally emerge as important topics for research. Regional planning dates back to the plantations (17th century) and its significance is only underlined by the increased attention paid to underdeveloped regions following 1973, when the Republic of Ireland joined the European community.

In cartography Hungary is better supplied with detailed topographic maps than Ireland but computer mapping is more advanced in the island country. The overview of geography in Ireland is thought to be not without a message to Hungarian geographers.

Translated by the author

Lorenz, K.: A civilizált emberiség nyolc halálos bűne. - IKVA Könyvkiadó, Sopron. 1988. 102 old.

Ismét egy ragyogó könyv, amelyet 1973-as müncheni megjelenése után 15 évvel vehetett csak kézbe a hazai olvasóközönség. Igazán kár a nagy késcdelemért, hiszen a szerző világhírű etológus, akinek valamennyi magyar nyelven megjelent műve osztatlan népszerűségnek örvend.

Konrad LORENZ ezúttal túllép az általa művelt tudományág keretein, s a széles látókörű természettudós aggodalmával figyelmeztet a civilizációs fejlődést elembertelenedéssel fenyegető folyamatokra. Így mondanivalója a társadalommal és annak földrajzi környezetével foglalkozók számára sem lehet közömbös. Melyik is ez a nyolc bűn, amely a szerző szerint hallatlan veszélyeket hordoz magában jövőnkkel illetően?

Az első a *túlnépesedés*. Hála az orvostudomány csecsemők millióinak életét megmentő vívmányainak, Földünk lakosság száma túlhaladta az 5 milliárdot, s a növekedésnek koránt sincs vége. Az egyes országok közötti gazdasági fejlettségbeli különbségek fokozódása viszont már ma is milliókat kényszerít elvándorlásra, szülőföldjük elhagyására. A nélkülözéstől és az éhínségtől való félelem elharapódzása nemzetközi méretű népvándorlást indított meg a gazdag Nyugat felé, pedig a szegény országokból való tömeges menekülés a fejlett országok társadalmára sem lesz jótékony hatással.

Különösen fokozza a feszültséget a nagyvárosok embertömegének a menekültekkel való további duzzadása s a zsúfoltság növekedéséhez már „az embertelenség gonosz lechete tapad”. A tartós túlnépesedés vagy a gazdasági krízishelyzetek elhúzódása pedig a működőképes társadalom bomlásának felgyorsulását idézheti elő.